

ارزیابی برخی شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی ایران در سال‌های 2005 تا 2011 (بررسی تطبیقی جایگاه ایران در خاورمیانه)

حامد شیرینی، استادیار، گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور*

چکیده

مقاله حاضر در چارچوب اهداف سند چشم انداز بیست ساله و با استناد به داده‌های گزارش توسعه انسانی، می‌کوشد تا وضعیت برخی شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی ایران را به طور تطبیقی در بین کشورهای خاورمیانه بررسی کند. در این پژوهش، وضعیت توسعه انسانی در ایران در مقایسه با کشورهای منطقه بر پایه داده‌های سال 2011، نسبت به سال آغازین شروع سند چشم‌انداز؛ یعنی 2005 تحلیل شده است. از نظر روش شناسی، مطالعه حاضر از طریق تحلیل ثانویه داده‌های گزارش توسعه انسانی (HDI, 2005-2011) به اجرا درآمده است. بر اساس نتایج به دست آمده، ارزش شاخص توسعه انسانی ایران در سال 2005 نسبت به سال 2011 تقریباً 0/036 رشد داشته است. با وجود این، اگر چه رشد محدودی در برخی شاخص‌ها دیده می‌شود، اما هنوز ایران نسبت به جایگاه مفروض در سند چشم‌انداز فاصله زیادی دارد و در بسیاری شاخص‌ها (مانند شاخص "مرگ و میر کودکان زیر 5 سال"، درآمد سرانه و...) جایگاه ایران تغییری نکرده و در موارد معدودی (مانند سهم زنان در مشارکت پارلمانی) به رتبه پایین سقوط کرده است.

کلید واژه‌ها: گزارش توسعه انسانی (HDI)، شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی، کشورهای خاورمیانه، ایران

Email:

* نویسنده مسؤول: 09124134776

Hamedshiri2003@yahoo.com

مقدمه

موضوع «توسعه» و «جامعه توسعه یافته»، از محورهای عمده در تحلیل‌های اندیشمندان علوم اجتماعی است که تفکر در باب این مسأله را به مثابه مسأله‌ای بنیادی جامعه‌های انسانی برانگیخته است. موضوعی که دیدگاه‌ها و رویکردهای متعدد در باب توسعه، ابعاد، چگونگی دستیابی و سنجش این مفهوم را بسط داده و تعمیق کرده است. نخستین و عمومی‌ترین برداشت از مفهوم توسعه، در تئوری‌های اقتصادی و با اتکا به شاخص‌های «توسعه اقتصادی» تعریف شده است که ملاک‌هایی، چون: افزایش درآمد، افزایش سرمایه‌گذاری، افزایش اشتغال و ... را معرف توسعه در نظر می‌گیرد. این برداشت در نتیجه انتقادهای متعدد و با برچسب تقلیل‌گرایی به چالش کشیده شده است. ریشه (1385) در مقابل این تعاریف محدود، توسعه را عبارت از کلیه کنش‌هایی می‌داند که به منظور «سوق دادن جامعه به سوی تحقق مجموعه‌ای منظم از شرایط زندگی فردی و جمعی»، صورت گرفته و در ارتباط با بعضی ارزش‌ها «مطلوب» تشخیص داده شده است. در دیدگاه‌های جدید، توسعه مفهومی چندبعدی تعریف می‌شود که دلالت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد و جامعه توسعه یافته، جامعه‌ای است که از لحاظ کلیه شاخص‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توسعه یافته است.

علی‌رغم پذیرش این واقعیت، محققان و پژوهشگران هنوز مقیاسی جامع و مانع برای ارزیابی میزان توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی جوامع نیافته‌اند. با وجود این، تلاش‌های درخور توجهی به منظور ساختن شاخص‌ها و مقیاس‌های سنجش «توسعه‌یافتگی» انجام شده است. مقیاس یا «شاخص توسعه انسانی»¹ که سازمان ملل آن را ارائه کرده است، از جمله کامل‌ترین و دقیق‌ترین مقیاس‌های موجود است. کشورهای مختلف جهان در این مقیاس، بر اساس شاخص

توسعه‌انسانی و مؤلفه‌های آن مقایسه شده و سطوح توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی آنها مشخص می‌شود. در مقاله حاضر، با اتخاذ رویکردی مقایسه‌ای و تطبیقی، شاخص‌های توسعه انسانی در ایران مطالعه شده است. از نظر تطبیقی، وضعیت توسعه انسانی ایران در بین کشورهای خاورمیانه بررسی و از منظر مقایسه‌ای، روند تغییر در این شاخص‌ها در دوره 2005 - 2011 سنجش شده است. هدف از این بررسی، تحلیل و ارزیابی واقعیت‌های اقتصادی - اجتماعی توسعه در کشور با استناد به اهداف سند سیاستگذاری چشم‌انداز بیست ساله است که بر اساس آن، در یک برنامه‌ریزی 20 ساله (1384-1404)، ایران باید به سطح قدرت اول اقتصادی، فنی و علمی منطقه برسد.² در این پژوهش، وضعیت توسعه انسانی در ایران در قیاس با کشورهای منطقه بر پایه داده‌های سال 2011، نسبت به سال آغازین شروع سند چشم‌انداز؛ یعنی 2005 مقایسه شده است. انجام این مطالعه، از یک سو، امکان ارزیابی رشد شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی کشور در دوره زمانی تقریباً 6 - 5 سال اول شروع سند چشم‌انداز را میسر می‌سازد و از طرف دیگر، با توجه به اهداف سند چشم‌انداز، جایگاه ایران را در بین کشورهای منطقه مشخص ساخته و سنجش دقیقی از تلاش‌های صورت گرفته برای دستیابی به اهداف را فراهم می‌سازد.

تأملی بر پژوهش‌های پیشین

حساسیت و دغدغه پژوهشگران و محققان اجتماعی نسبت به مسأله توسعه در ایران، تلاش برای انجام تحقیقات تجربی و تحلیل شاخص‌های عینی در اشکال مختلف و رویکردهای متنوع را موجب شده است. به طور خاص، مطالعات متعددی با تحلیل ثانویه داده‌های سالانه گزارش توسعه انسانی³ به منظور مقایسه کشورهای مختلف انجام شده است (موسوی

² سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق 1404

³ Human Development Report

¹ Human Development Index

کشور ترکیه ایران رتبه دوم را در بین 10 کشور خاورمیانه از نظر نابرابری درآمدی داشته است. محتوای شاخص‌های گزارش توسعه انسانی در پژوهش کلانتری و شیرینی (1386) نشان می‌دهد که وضعیت کشور معرف توسعه‌یافتگی و پیشرفت اقتصادی - اجتماعی نیست. پژوهش حاضر در تداوم پژوهش مذکور، وضعیت کنونی ایران را با گذشت دوره تقریباً 5-6 ساله از آغاز سند چشم‌انداز به طور تطبیقی در بین کشورهای منطقه تحلیل قرار می‌کند. این ارزیابی می‌تواند نقاط قوت و ضعف را مشخص ساخته، مقیاسی تجربی برای سنجش تلاش‌ها و اقدامات صورت گرفته در جهت رسیدن به اهداف مورد نظر را فراهم کند.

روش تحقیق

روش استفاده شده در تحقیق حاضر مبتنی بر تحلیل ثانویه است؛ بدین معنا که داده‌های گزارش توسعه انسانی در سال‌های 2005 و 2011 (HDR, 2005 & 2011) برای 16 کشور خاورمیانه استخراج شده و در قالب شاخص‌های مورد نظر، تجزیه و تحلیل شده‌اند. با توجه به این که در مورد برخی از شاخص‌ها برای سال 2011 داده‌ای در دسترس نبوده است، داده‌های 2010 یا 2009 جایگزین شده‌اند. همچنین، در مواردی دیگر برای برخی از کشورها متأسفانه داده‌های مورد نظر برای سال 2005 و 2011 در دسترس نبوده است. از این رو، در چنین مواردی به میانگین داده‌های موجود در فاصله 2005 تا 2011 استناد شده است.

شیوه ارائه نتایج نیز بدین صورت است که در هر یک از شاخص‌های بررسی شده ابتدا نرخ رشد در فاصله 2005 تا 2011 محاسبه شده و کشورها بر اساس بالاترین نرخ رشد در جدول رتبه‌بندی شده‌اند. سپس در ستونی جداگانه رتبه و جایگاه کشورها در هر یک از شاخص‌ها برای سال 2005 و همچنین، 2011 مشخص شده و تغییرات آنها مورد بحث قرار گرفته است. داده‌های جداول با تأکید بر جایگاه و وضعیت ایران تحلیل شده‌اند.

خامنه، 1389). بررسی‌های داخلی، معطوف به مقایسه ایران با سایر کشورهای جهان (فیض‌زاده، 1382) بر حسب شاخص‌ها و مؤلفه‌های گوناگون توسعه انسانی است. بخش دیگری از این بررسی‌ها، معطوف به ارزیابی‌های ملی (دهمرد، و همکاران، 1389؛ عباسی‌نژاد و رفیعی‌امام، 1385؛ بختیاری و همکاران، 1385؛ صادقی، 1386؛ آذر و غلامرضایی، 1385) است که در آن استان‌ها و شهرها و مناطق کشور مطالعه شده‌اند.

در پژوهشی (کلانتری و شیرینی، 1386) بر اساس داده‌های گزارش توسعه انسانی سال 2004، وضعیت ایران را از نظر شاخص‌های متعدد اقتصادی - اجتماعی به صورت تطبیقی در بین کشورهای خاورمیانه مطالعه می‌کنند. داده‌های این پژوهش که به نوعی در ارتباط با وضعیت ایران در یک سال قبل از شروع سند چشم‌انداز است، تصویری از جایگاه ایران در آن مقطع زمانی و افق‌ها و خواسته‌های پیش‌رو برای دستیابی به اهداف مورد نظر را ترسیم می‌کند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که شاخص توسعه انسانی در ایران در یک دوره زمانی 30 ساله دارای حرکت صعودی بوده، اما جایگاه ایران در سال 2004 در بین کشورهای جهان و به‌ویژه کشورهای منطقه چندان مطلوب نیست؛ به طوری که ارزش شاخص توسعه انسانی در ایران در مقایسه با سایر کشورهای منطقه نسبتاً زیاد بوده و رتبه دهم را در بین 18 کشور خاورمیانه به‌دست آورده است (HDR, 2004). با اتکا به ارزش شاخص توسعه انسانی، ایران (با ارزش شاخص 74/7) در زمره کشورهای با توسعه «متوسط رو به بالا» قرار گرفته، در حالی که ارزش شاخص توسعه انسانی برخی از کشورهای منطقه، مانند: کویت، بحرین، قطر، امارات متحده عربی و عمان بیش از 80/80 بوده و در سطح کشورهای با توسعه انسانی «بالا» طبقه‌بندی شده‌اند. از نظر شاخص «توسعه مرتبط با جنسیت» (GDI) و شاخص «نابرابری در توزیع درآمد» نیز وضعیت ایران در منطقه چندان مناسب نبوده؛ به گونه‌ای که در شاخص نخست رتبه هشتم را در بین 14 کشور خاورمیانه به خود اختصاص داده است و در شاخص دوم نیز پس از

شاخص و ضعف آن در نمایاندن وضعیت انسانی کشورها و به‌ویژه در بازنمایی این حقیقت که گروه‌های طبقاتی و جنسیتی مختلف در یک کشور در سطوح نابرابر و متفاوتی از توسعه انسانی قرار دارند، شاخص توسعه انسانی مورد تعدیل قرار گرفته است تا تصویری واقع‌گرا از چگونگی وضعیت توسعه انسانی ارائه دهد. گزارش توسعه انسانی سازمان ملل، هم اکنون به صورت سالیانه و در قالب هشت شاخص - که هر یک دربرگیرنده معرف‌های متعددی است - ارائه می‌شود. این شاخص‌ها عبارتند از: 1) شاخص بهداشت؛ 2) شاخص آموزش؛ 3) شاخص درآمد؛ 4) شاخص نابرابری؛ 5) شاخص فقر؛ 6) شاخص جنسیت؛ 7) شاخص پایداری؛ 8) شاخص جمعیت. در اینجا هر یک از این شاخص‌ها و معرف‌های آن برای کشورهای خاورمیانه در دوره‌های زمانی 2005 و 2011 محاسبه و به طور تطبیقی جایگاه ایران تحلیل و ارزیابی شده است:

شاخص بهداشت⁷

گزارش توسعه انسانی، داده‌های مربوط به این شاخص را در معرف‌های «هزینه بهداشت (توسط بخش عمومی)»، «نرخ مرگ و میر کودکان زیر 5 سال» و «امید به زندگی در بدو تولد» نشان می‌دهد:

هزینه‌های بهداشت توسط بخش عمومی (% از GDP)⁸

نخستین معرف این شاخص، هزینه‌هایی است که توسط بخش عمومی به حوزه بهداشت و سلامت اختصاص داده می‌شود. در گزارش توسعه انسانی سازمان ملل این هزینه‌ها به صورت

شاخص توسعه انسانی یا HDI¹

سازمان برنامه و توسعه سازمان ملل (UNDP)، شاخص توسعه انسانی را در سال 1990 به وجود آورد و گزارشی را در این سال منتشر کرد که در آن اهمیت توجه به توسعه انسانی در سطح جهان مدنظر قرار گرفت. در گزارش توسعه انسانی سازمان ملل (human development report, 1994)، «توسعه انسانی» چنین تعریف شده است: «توسعه انسانی روندی است که طی آن امکانات افراد بشر توسعه می‌یابد. هر چند این امکانات با مرور زمان می‌تواند اساساً دچار تغییر در تعریف شود، اما در کلیه سطوح توسعه، مسأله برای مردم عبارت است از: «برخورداری از زندگی طولانی همراه با تندرستی»، «دستیابی به دانش» و «توانایی نیل به منابعی که برای پدید آوردن سطح مناسب زندگی لازم است». چنانچه این سه امکان غیرقابل حصول بماند، بسیاری از موفقیت‌های زندگی دست‌نیافتنی خواهد بود². بنابراین، شاخص توسعه انسانی با سه مؤلفه:

1- طول عمر یا امید به زندگی در بدو تولد³

2- آموزش (میزان باسوادی بزرگسالان براساس دوسوم ارزش کل و درصد ثبت‌نام ناخالص ترکیبی در مدارس ابتدایی، متوسطه و دبیرستان براساس یک‌سوم ارزش کل)⁴

3- و سرانه «تولید ناخالص داخلی» (GDP)⁵ اندازه‌گیری می‌شود. شاخص توسعه انسانی در مقیاسی بین یک (بالاترین ارزش) و صفر (پایین‌ترین ارزش) قرار دارد، به طوری که ارزش‌های 8/ و بالاتر از آن، بیانگر توسعه انسانی «سطح بالا» و ارزش‌های 5/0 تا 8/0 دال بر توسعه انسانی «متوسط» و ارزش‌های کمتر از 5/ مؤید توسعه انسانی «پایین» است.

البته، باید در نظر داشت به دلیل انتقاداتی که بر شاخص توسعه انسانی وارد شده است، از جمله انتقاد از کلی بودن این

⁶ شایان ذکر است که در این مطالعه شاخص پایداری و شاخص جمعیت بررسی نشده‌اند. در مورد شاخص پایداری فقدان داده‌های آماری برای بسیاری از کشورهای خاورمیانه و به‌ویژه ایران و در مورد شاخص جمعیت نیز فقدان اهمیت شاخص و معرف‌های آن و ضرورت نداشتن ارزیابی و مقایسه و مهم‌تر از همه، پرهیز از افزایش حجم مقاله علت این انتخاب بوده است. علاوه بر این، در مورد سایر شاخص‌ها نیز برخی معرف‌ها به علت نداشتن داده‌های مربوط به سال‌های اخیر و عدم امکان مقایسه از تحلیل کنار گذاشته شده‌اند.

⁷ Health Indicator

⁸ Expenditure on health, public (% of GDP)

¹ Human Development Index

² Human Development Report (1994), UNDP, New York oxford, university Press

³ life Expectancy at Birth

⁴ Adult literacy Rate & combined gross enrolment ratio for primary, secondary, and tertiary schools

⁵ Gross Domestic Product Per Capita

3/2 درصد از GDP بوده است، این هزینه در سال 2009 با کاهش مواجه شده و به 3 درصد رسیده است. ایران هم در سال 2005 و هم در سال 2009 در جایگاه چهارم در بین 16 کشور منطقه خاورمیانه قرار گرفته است.

درصدی از GDP بیان می‌شود. در جدول 1 میزان هزینه اختصاص داده شده در کشورهای خاورمیانه در دو دوره زمانی، 2005 و 2009 مقایسه شده است. بر اساس نتایج، بالاترین نرخ رشد در این دوره زمانی به ترتیب به کشورهای اردن و لبنان و پایین‌ترین نرخ به عراق و ترکیه اختصاص دارد. از نظر نرخ رشد، ایران در این دوره با رشد منفی مواجه

شده است:

رتبه	نرخ رشد 2005 تا 2009		سال 2009		سال 2005		کشورهای خاورمیانه	حالی که هزینه بهداشت در ایران در سال 2005 برابر
	رتبه	نرخ رشد	رتبه	هزینه (از % GDP)	رتبه	هزینه (از % GDP)		
	1	0/3	1	5/4	1	1/5	اردن	جدول 1-
	2	0/2	2	3/9	3	3/7	لبنان	توسط بخش
	3	0/1	8	2/4	9	2/3	مصر	(GDP)
	4	0/1	16	0/8	16	0/7	پاکستان	
هزینه‌های بهداشت عمومی (% از	5	0/1	6	2/7	7	2/6	عربستان	
	6	0/1	9	1/9	13	1/8	امارات	
	7	0/1	13	1/7	15	1/6	کویت	
	8	0	7	2/6	8	2/6	بحرین	
	9	-0/2	4	3	4	3/2	ایران	
	10	-0/2	5	2/9	5	3/1	قطر	
	11	-0/2	10	1/9	10	2/1	عمان	
	12	-0/2	15	1/5	14	1/7	یمن	
	13	-0/3	12	1/8	11	2/1	افغانستان	
	14	-0/5	14	1/6	12	2/1	سوریه	
	15	-0/7	3	3/4	2	4/1	ترکیه	
	16	-1/1	11	1/9	6	3	عراق	

معرف دوم شاخص بهداشت است. در جدول 2 داده‌های این شاخص برای کشورهای منطقه در دو دوره زمانی 2005 و 2009 محاسبه شده است. بر اساس نتایج جدول 2،

مرگ و میر کودکان زیر 5 سال (در هر 1000 تولد)¹
مرگ و میر کودکان زیر 5 سال به ازای هر 1000 تولد،

¹ Under-five mortality rate (per 1,000 live births)

میزان مرگ و میر	کشورهای یمن، مصر، پاکستان و افغانستان، بیشترین نرخ تولد داشته‌اند.		کشورهای خاورمیانه		کشورهای خاورمیانه		کاهش مرگ و میر کودکان
	سال 2005 تا 2009	سال 2009	سال 2005 تا 2009	سال 2009	سال 2005 تا 2009	سال 2009	
	رتبه	نرخ رشد نرخ کاهش	رتبه	نرخ مرگ و میر	رتبه	نرخ مرگ و میر	
کودکان زیر 5 سال را	1	14	14	66	14	80	یمن
در سال 2009 نسبت	2	9	9	21	11	30	مصر
به سال 2005 داشته‌اند، اما	2	9	15	87	15	96	پاکستان
این کشورها	2	9	16	199	16	208	افغانستان
هنوز هم از	5	8	8	20	10	28	ترکیه
نظر میزان	6	6	12	31	12	37	ایران
مرگ و میر	7	5	4	12	6	17	لبنان
آمار بسیار	8	4	4	12	5	16	عمان
بالایی دارند.	9	2	1	7	1	9	امارات
در مقابل	9	2	7	16	7	18	سوریه
	9	2	11	25	9	27	اردن
	12	1	2	10	2	11	کویت
	12	1	3	11	3	12	قطر
	12	1	9	21	8	22	عربستان
	12	1	13	44	13	45	عراق
	16	0	4	12	3	12	بحرین

نفری را نشان می‌دهد. با وجود این، ایران هم در سال 2005 و هم 2006 در بین 16 کشورهای خاورمیانه جایگاه دوازدهم را دارد. به عبارتی، ایران تنها از کشورهایی چون افغانستان، پاکستان، یمن و عراق وضعیت بهتری دارد.

امارات، کویت و قطر به ترتیب هم در سال 2005 و هم در سال 2009 کمترین نرخ مرگ و میر کودکان را داشته‌اند؛ به طوری که در سال 2009 این سه کشور به ترتیب 7، 10 و 11 نفر مرگ و میر کودکان زیر 5 سال را به ازای هر 1000

جدول 2- مرگ و میر کودکان زیر 5 سال

برای دوره‌های زمانی 2005 و 2011 در ادامه مورد بحث قرار گرفته است:

امید به زندگی در بدو تولد¹

«امید به زندگی در بدو تولد» از شناخته شده‌ترین و مهم‌ترین شاخص‌های گزارش توسعه انسانی و یکی دیگر از معرف‌های شاخص بهداشت است. این مؤلفه ناظر بر احتمال زنده ماندن هر فرد در یک جامعه است. جدول 3، «میزان امید به زندگی» را در بین کشورهای خاورمیانه و به طور مقایسه‌ای برای سال‌های 2005 و 2011 نشان می‌دهد. کشورهای یمن و افغانستان بیشترین افزایش در امید به زندگی از سال 2005 تا 2011 را داشته‌اند که رشدی بیشتر از تقریباً 2 سال است، در مقابل در کشور عمان امید به زندگی منفی بوده و 0/4 سال کاهش یافته است. به ترتیب، کشورهای قطر، امارات و سوریه بالاترین و کشورهای افغانستان، پاکستان و یمن پایین‌ترین امید به زندگی را در سال 2005 و همچنین 2011 داشته‌اند. امید به زندگی در ایران به ترتیب برای سال 2005 و 2011 برابر 71/3 و 73 سال است که بیانگر رشدی معادل 1/7 سال است. از این رو، موقعیت ایران از رتبه 12 در سال 2005 به رتبه 10 در سال 2011 در بین 16 کشور خاورمیانه ارتقا یافته است.

شاخص آموزش²

آموزش و مؤلفه‌های مرتبط با آن، موضوع مهمی است که گزارش توسعه انسانی مورد تأکید قرار می‌دهد. در این شاخص، داده‌های گزارش توسعه انسانی وضعیت کشورها را از نظر هزینه‌های آموزشی، دستیابی به دانش و ظرفیت‌های کسب دانش توصیف می‌کند. معرف‌های این شاخص و داده‌های آن برای کشورهای خاورمیانه و به طور مقایسه‌ای

¹ Life expectancy at birth

² Education Indicator

جدول 3- امید به زندگی در بدو تولد (بر حسب سال)

نرخ رشد 2005 تا 2011		سال 2011		سال 2005		کشورهای خاورمیانه
رتبه	نرخ افزایش	رتبه	امید به زندگی	رتبه	امید به زندگی	
1	2/8	14	65/5	15	62/7	یمن
2	2/1	16	48/7	16	46/6	افغانستان
3	1/9	6	74	9	72/1	ترکیه
4	1/7	10	73	12	71/3	ایران
5	1/6	9	73/2	10	71/6	مصر
6	1/4	7	73/9	8	72/5	عربستان
7	1/3	15	65/4	14	64/1	پاکستان
8	1/1	12	72/6	11	71/5	لبنان
9	1	2	76/5	2	75/5	امارات
9	1	3	75/9	3	74/9	سوریه
9	1	1	78/4	1	77/4	قطر
12	0/8	8	73/4	7	72/6	اردن
12	0/8	4	75/1	4	74/3	بحرین
14	0/7	5	74/6	5	73/9	کویت
15	0/6	13	69	13	68/4	عراق
16	-0/4	10	73	6	73/4	عمان

رتبه را در این شاخص کشور امارات دارد. ایران نیز با اختصاص 4/96 درصد از تولید ناخالص داخلی (GDP) خود به هزینه‌های آموزشی رتبه چهارم را دارد. در دوره زمانی مذکور برخی کشورهای خاورمیانه فاقد داده‌ای برای ارزیابی بوده‌اند.

نرخ باسوادی بزرگسالان (درصد 15 سال و بالاتر)³ درصد با سوادی بزرگسالان بالای 15 سال از مؤلفه‌های مهم شاخص آموزش است. در جدول 5 داده‌های این مؤلفه برای کشورهای خاورمیانه و در دو دوره زمانی 2005 و 2008-2010⁴ مقایسه شده است. از نظر نرخ رشد، ایران با رشدی

هزینه عمومی آموزش (% از GDP)¹

هزینه عمومی آموزش به مخارجی اشاره دارد که بخش عمومی در آموزش و مسائل مرتبط با آن صرف می‌کند. این هزینه در گزارش توسعه انسانی به صورتی بیان می‌شود که سهم این هزینه‌ها از GDP را نشان می‌دهد. در جدول 4، میانگین هزینه عمومی آموزش در فاصله زمانی 2005 تا 2009 برای کشورهای خاورمیانه محاسبه شده است.² بر اساس نتایج به دست آمده کشور عربستان با اختصاص 5/98 درصد از GDP به طور میانگین به آموزش در بین 11 کشور خاورمیانه رتبه نخست را به دست آورده است. پایین‌ترین

¹ Life expectancy at birth

² به دلیل این‌که برای همه کشورها داده‌های سال 2005 و 2011 در دسترس نبوده، امکان مقایسه زمانی این شاخص وجود نداشته است. همچنین، به خاطر پراکندگی زمانی داده‌های موجود، "میانگین" هزینه‌های عمومی آموزش در فاصله سال 2005 تا 2009 محاسبه شده و کشورها بر اساس "میانگین" مقایسه شده‌اند. برای برخی کشورها نیز در این دامنه زمانی هیچ داده‌ای وجود نداشته است.

³ Adult literacy rate(% aged 15 and above)

⁴ با توجه به اینکه داده‌های مربوط به کشورهای خاورمیانه در سال‌های اخیر پراکنده بوده و به طور یکسان در یک سال مشخص برای همه کشورها وجود نداشته است، ناگزیر میانگین سال‌های 2008 تا 2010 مبنای مقایسه قرار گرفته است.

کشورهای قطر، کویت، اردن، بحرین و ترکیه در سال 2010 نرخ باسوادی بالای 90 درصد دارند و در مقابل باسوادی در کشوری مثل پاکستان برابر 55 سال است. البته، به دلیل فقدان داده در سال‌های مورد بررسی، کشورهای مثل افغانستان، لبنان، امارات و یمن از تحلیل کنار گذاشته شده‌اند.

برابر 8 درصد در فاصله 2005 تا 2010 رتبه اول را دارد؛ به طوری که نرخ باسوادی بزرگسالان از 77 درصد در سال 2005 به 85 درصد در سال 2010 رسیده است. با وجود این رتبه نخست باسوادی در سال 2010 به کشور قطر با 96/3 درصد اختصاص دارد. علی‌رغم رشد نرخ باسوادی، جایگاه ایران نسبت به سال 2005 فقط یک پله ارتقا یافته و ایران در بین 13 کشور خاورمیانه از رتبه 9 به رتبه 8 ارتقا یافته است.

رتبه	کشورهای خاورمیانه	میانگین هزینه عمومی آموزش (از GDP 2005-2009 %)
1	عربستان	5/98
2	یمن	5/2
3	سوریه	5/1
4	ایران	4/96
5	کویت	4/25
6	مصر	4/08
7	عمان	3/7
8	بحرین	3/1
9	پاکستان	2/66
10	لبنان	2/34
11	امارات	1/1
12	افغانستان	
13	عراق	
14	اردن	
15	قطر	
16	ترکیه	

جدول 4- هزینه عمومی آموزش

	نرخ رشد 2005 تا 2010		سال 2010-2008		سال 2005		کشورهای خاورمیانه	
	رتبه	نرخ رشد	رتبه	درصد باسوادی	رتبه	درصد باسوادی		
	1	8	8	85	9	77	ایران	
شاخص نرخ بزرگسالان (سال و بالاتر)	2	7/3	1	96/3	3	89	قطر	جدول 5-
	3	7/2	7	86/6	8	79/4	عربستان	باسوادی
	4	5/6	6	87	6	81/4	عمان	(درصد افراد 15)
	5	5/5	4	92	5	86/5	بحرین	
	6	5/1	12	55	12	49/9	پاکستان	
	7	4	10	78/1	10	74/1	عراق	
	8	3/9	9	83/5	7	79/6	سوریه	
	9	3/4	5	90/8	4	87/4	ترکیه	
	10	2/7	3	92/6	2	89/9	اردن	
	11	0/7	2	94	1	93/3	کویت	
	12	0/65	11	72/05	11	71/4	مصر	
					13	28/1	افغانستان	
							لبنان	
							امارات	
							یمن	

است. ایران نیز با 69/74 درصد در رتبه هفتم قرار دارد. برای برخی کشورها هم داده‌ای در این دوره زمانی وجود نداشته است.

شاخص درآمد^۴

شاخص درآمد، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شاخص توسعه انسانی و ناظر بر شرایط و وضعیت اقتصادی کشورهاست. این شاخص دربرگیرنده دو معرف سرانه GNI (درآمد ناخالص ملی) و سرانه GDP (تولید ناخالص داخلی) است. چون داده‌های این دو شاخص اختلاف زیادی با هم ندارند، در اینجا فقط سرانه GNI گزارش شده است:

سرانه GNI یا درآمد ناخالص ملی (بر حسب برابری قدرت خرید به دلار آمریکا)^۵

سرانه GNI یا سرانه درآمد ناخالص ملی شاخصی است که از تقسیم درآمد ملی یک کشور به جمعیت آن به دست می‌آید. این شاخص بر حسب "برابری قدرت خرید"^۶ به دلار آمریکا آمریکا محاسبه می‌شود تا امکان مقایسه کشورها فراهم شود. در مقایسه کشورهای خاورمیانه (جدول 8) کشور قطر با اختلاف فاحش 46 هزار دلاری بیشترین نرخ افزایش درآمد سرانه را در فاصله سال‌های 2005 تا 2011 داشته است؛ به طوری که درآمد این کشور در 2011 به بیش از 107 هزار دلار رسیده است. در مقابل کشورهایی، چون: یمن، پاکستان و افغانستان کمترین درآمد را هم در 2005 و هم 2011 داشته‌اند.

میانگین سال‌های مدرسه رفتن (بزرگسالان)^۱

میانگین سال‌های مدرسه رفتن بزرگسالان مؤلفه دیگری است که اهمیت آموزش و نقش آن در توسعه انسانی کشورها را بازنمایی می‌کند. در جدول 6 نتایج این شاخص، به طور مقایسه‌ای در بین کشورهای خاورمیانه در دو سال 2005 و 2011 بررسی شده است. بر این اساس، ایران با میانگین 1/2 سال بیشترین نرخ رشد را در سال 2011 (با میانگین 7/3 سال) نسبت به 2005 (با میانگین 6/1 سال) در بین کشورهای خاورمیانه از نظر شاخص سال‌های مدرسه رفتن به خود اختصاص داده است. اگرچه ایران نرخ رشد بالایی را تجربه کرده است، اما جایگاه آن در سال 2011 نسبت به سال 2005 تغییری نکرده است و در رتبه هفتم در بین 16 کشور خاورمیانه قرار دارد. کشورهای بحرین و امارات به ترتیب با میانگین 9/4 و 9/3 سال در سال 2011 بالاترین رتبه را از لحاظ میانگین مدرسه رفتن بزرگسالان دارند. کشورهای یمن، افغانستان و پاکستان نیز از این نظر در پایین‌ترین رتبه‌بندی قرار دارند.

نرخ ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس^۲

جدول 7 میانگین نرخ ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس (سال 2005 تا 2011) را برای کشورهای خاورمیانه نشان می‌دهد.^۳ بر اساس داده‌های این شاخص کشورهای عربستان، لبنان و امارات، بالاترین نرخ ثبت نام ترکیبی را به خود اختصاص داده‌اند. پایین‌ترین درصد به کشور پاکستان مربوط

¹ Mean years of schooling (of adults)

² Combined gross enrolment in education

³ باتوجه به اینکه داده‌های مرتبط با این شاخص به صورت پراکنده و برای سال‌های مختلف و غیرمشابه بوده صرفاً میانگین سال‌های 2005 تا 2009 محاسبه شده است.

⁴ Income Indicator

⁵ GDP per capita in PPP terms (constant 2005 international \$)

⁶ Purchasing power parity

ایران از نظر	سال 2005		سال 2011		کشورهای خاورمیانه	نرخ رشد درآمد سرانه رتبه هشتم را در بین 16 کشور داراست و از نظر میزان درآمد اگر چه در سال 2011 تقریباً 10 هزار دلار آمریکا بوده است.
	رتبه	میانگین سال	رتبه	میانگین سال		
نرخ رشد درآمد سرانه رتبه هشتم را در بین 16 کشور داراست و از نظر میزان درآمد اگر چه در سال 2011 تقریباً 10 هزار دلار آمریکا بوده است.	1	1/2	7	7/3	ایران	سال‌های مدرسه
	3	0/9	2	9/3	امارات	
	2	0/9	9	6/4	مصر	
	4	0/7	16	2/5	یمن	
	5	0/7	15	3/3	افغانستان	
	6	0/6	3	8/6	اردن	
	7	0/6	5	7/8	عربستان	
	8	0/4	1	9/4	بحرین	
	10	0/4	8	6/5	ترکیه	
	9	0/4	14	4/9	پاکستان	
	12	0/3	6	7/3	قطر	
	11	0/3	12	5/6	عراق	
	13	0/1	10	6/1	کویت	
	14	0	4	7/9	لبنان	
	16	0	11	5/7	سوریه	
	15	0	13	5/5	عمان	

جدول 7- نرخ ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس

سال 2009-2005		کشورهای خاورمیانه
رتبه	میانگین (درصد)	
1	80/4	عربستان
2	79/35	لبنان
3	78/1	امارات

4		77/08		اردن		
نرخ رشد 2005 تا 2011		سال 2011		سال 2005		
رتبه	نرخ رشد	رتبه	درآمد سرانه (دلار)	رتبه	درآمد سرانه (دلار)	کشورهای خاورمیانه
1	46/242	1	107/721	1	61/479	قطر
2	8/098	2	59/993	2	51/895	امارات
3	4/545	6	22/841	6	18/296	عمان
4	3/636	7	13/076	8	9/440	لبنان
5	2/537	3	47/926	3	45/389	کویت
6	1/664	5	23/274	5	21/610	عربستان
7	1/406	8	12/246	7	10/840	ترکیه
8	1/067	4	28/169	4	27/102	بحرین
9	1/024	9	10/164	9	9/140	ایران
10	959	11	5/269	11	4/310	مصر
11	850	10	5/300	10	4/450	اردن
12	697	13	3/177	13	2/480	عراق
13	503	16	1/416	16	913	افغانستان
14	413	12	4/243	12	3/830	سوریه
15	320	14	2/550	14	2/230	پاکستان
16	233	15	2/213	15	1/980	یمن
	5		72/72			ترکیه
	6		70/1			عمان
	7		69/74			ایران
	8		65/63			سوریه
	9		64/58			قطر
	10		55/7			افغانستان
	11		54/4			یمن
	12		40/62			پاکستان
						بحرین
						مصر
						عراق
						کویت

جدول 8- سرانه GNI (درآمد ناخالص ملی)

شاخص‌های نوین توسعه انسانی

از آنجا که شاخص توسعه انسانی (HDI Index) یک شاخص کلی است و به تنهایی نمی‌تواند نمایانگر کامل وضعیت انسانی کشورها باشد و این حقیقت را که گروه‌های مختلف در یک کشور در سطوح نابرابر و متفاوتی از توسعه انسانی قرار دارند، از نظر پنهان می‌دارد، شاخص‌های دیگری ایجاد شده‌اند: «شاخص نابرابری»، «شاخص فقر» و «شاخص جنسیت» از جمله شاخص‌های تعدیل شده توسعه انسانی هستند که به منظور ارائه تصویری واقع‌گرا از چگونگی وضعیت توسعه انسانی طراحی شده‌اند.

شاخص نابرابری¹

شاخص نابرابری همانند شاخص کلی توسعه انسانی دارای سه بعد بهره‌مندی از زندگی سالم و طولانی (امید به زندگی در بدو تولد)، برخورداری از دانش (سال‌های مدرسه رفتن) و داشتن استاندارد لازم برای زیستن (درآمد/ مصرف) است (UNDP, 2001). در این شاخص فرض می‌شود که اگر در جامعه‌ای نابرابری وجود نداشته باشد، ارزش شاخص توسعه

انسانی مرتبط با نابرابری معادل ارزش شاخص کلی توسعه انسانی خواهد بود، اما در صورت وجود نابرابری ارزش شاخص نابرابری کاهش پیدا می‌کند. "ضریب جینی"، "نابرابری مرتبط با امید به زندگی"، "نابرابری مرتبط با آموزش"، "نابرابری مرتبط با درآمد" و "نابرابری مرتبط با شاخص توسعه انسانی" معرف‌هایی هستند که در زیر مجموعه شاخص نابرابری طرح شده‌اند. از بین این معرف‌ها، داده‌های مربوط به ایران در فاصله 2005 تا 2011 فقط برای دو معرف "ضریب جینی" و "نابرابری مرتبط با امید به زندگی" در دسترس بوده‌اند، از این رو، صرفاً این دو معرف گزارش شده‌اند.

ضریب جینی (GINI)²

ضریب GINI یکی از شاخص‌های تعدیل شده توسعه انسانی است که نابرابری در توزیع درآمد را نشان می‌دهد. این شاخص بر اساس سهم درآمدی دهک‌ها و چارک‌های بالا و پایین جامعه و سهم درآمدی 10 درصد پایین‌ترین اقشار جامعه به 10 درصد ثروتمندترین‌ها و نیز سهم درآمدی 20 درصد فقیرترین به 20 درصد ثروتمندترین اقشار جامعه

² GINI Coefficient

¹ Inequality Indicator

شاخص فقر چندبعدی (MPI)³

این شاخص دربرگیرنده مؤلفه‌هایی چون: "شدت فقر"⁴، "جمعیت فقیر"⁵، و "افراد دارای کمتر از 1.25 دلار درآمد در روز"⁶ است. به علت فقدان آمارهای مربوط به این معارفها برای بیشتر کشورهای منطقه و از جمله ایران، تنها متغیر "افراد دارای کمتر از 1.25 دلار درآمد در روز" گزارش می‌شود.

افراد با درآمد کمتر از 1.25 دلار در روز (PPP)

این مؤلفه یکی از مؤلفه‌های مهم شاخص فقر چند بعدی یا MPI است. در این معرف درصد افرادی که کمتر از 1.25 دلار در روز (بر حسب PPP یا برابری قدرت خرید به دلار آمریکا) درآمد دارند، مبنای محاسبه قرار می‌گیرد. در مورد این متغیر نیز برای بسیاری از کشورهای منطقه و برای سال‌های 2005 تا 2011 داده‌های مورد نیاز به طور کامل در دسترس نیست. بر اساس داده‌های موجود در جدول 11، در کشوری مثل پاکستان در سال 2005 بیشتر از 22 درصد جمعیت کمتر از 1.25 دلار در روز درآمد داشته‌اند. بدون لحاظ کردن سال، به ترتیب کشورهای پاکستان و یمن بیشترین درصد و کشور اردن از بین هفت کشور موجود کمترین درصد را داشته‌اند. در ایران نیز 1.5 درصد جمعیت در سال 2005 کمتر از 1.25 دلار در روز درآمد داشته‌اند.

سنجیده می‌شود. شاخص GINI مقادیری بین صفر تا 100 است؛ هر قدر توزیع درآمد در یک کشور عادلانه‌تر باشد، مقدار این شاخص به «صفر» نزدیکتر است. جدول 9 مقدار این شاخص را برای کشورهای خاورمیانه منعکس می‌کند.¹ کشور مصر - در بین هفت کشوری که مقدار ضریب GINI برای آنها در دسترس بوده است - کمترین مقدار را داراست و به عبارتی نابرابری در توزیع درآمد در این کشور کمتر است. در مقابل، در کشور قطر ضریب جینی بالاترین مقدار را نشان می‌دهد که بیانگر نابرابری بالا در توزیع درآمد بین دهک‌های جامعه است. ایران نیز با ضریب جینی 39/3 (در سال 2005) در بین هفت کشور رتبه پنجم را به خود اختصاص داده است.

نابرابری مرتبط با امید به زندگی²

این شاخص که از محاسبه تفاوت "ارزش شاخص نابرابری در امید به زندگی" با "ارزش شاخص امید به زندگی در بدو تولد" به دست می‌آید، مقداری بین صفر تا یک را نشان می‌دهد. هر چه تفاوت کمتر باشد، مقدار این شاخص به یک نزدیکتر شده، بیانگر نابرابری کمتر است. بر اساس داده‌های جدول 10، کشورهای قطر، امارات، بحرین و کویت، به ترتیب بالاترین ارزش شاخص و به عبارتی کمترین نابرابری را از نظر امید به زندگی دارند. در مقابل، کشورهای افغانستان، پاکستان و یمن در انتهای جدول بوده، بیشترین نابرابری در امید به زندگی را انعکاس می‌دهند. برای مثال، در نتیجه نابرابری در افغانستان ارزش شاخص امید به زندگی بیش از 50 درصد کاهش یافته است. جایگاه ایران نیز از این نظر چندان مناسب نبوده و در بین 16 کشور منطقه رتبه دوازدهم را دارد. 16.1 درصد از ارزش شاخص امید به زندگی ایران در نتیجه نابرابری کاهش یافته است.

¹ به دلیل فقدان داده‌های مورد نیاز برای دوره‌های زمانی 2005 و 2011 و پراکندگی این داده‌ها امکان مقایسه زمانی وجود نداشته است. از این رو، در ارزیابی این شاخص سال‌های مختلف بین 2005 تا 2008 مبنای مقایسه قرار گرفته است. از 16 کشور خاورمیانه فقط برای 7 کشور داده‌های مربوط به ضریب جینی در دسترس بوده است.

² Inequality-adjusted life expectancy

³ Multidimensional poverty index (MPI)

⁴ Intensity of deprivation

⁵ population in poverty

⁶ Population living below \$1.25 PPP per day

جدول 9- ضریب GINI

سال 2005-2008		کشورهای خاورمیانه
رتبه	(سال) ضریب جینی	
1	32/1(2005)	مصر
2	32/7(2006)	پاکستان
3	37/7(2006)	اردن
4	37/7(2005)	یمن
5	38/3(2005)	ایران
6	39/7(2008)	ترکیه
7	41/1(2007)	قطر

جدول 10- نابرابری مرتبط با امید به زندگی

سال 2011		کشورهای خاورمیانه	
رتبه	ارزش شاخص	کاهش ارزش شاخص	
1	0/854	6/2	قطر
2	0/836	6/2	امارات
3	0/815	6/2	بحرین
4	0/803	6/7	کویت
5	0/793	10	سوریه
6	0/776	7/2	عمان
7	0/753	11/5	عربستان
8	0/742	12/8	ترکیه
9	0/732	13/1	اردن
10	0/723	13/9	مصر
11	0/718	13/5	لبنان
12	0/701	16/1	ایران
13	0/617	20/3	عراق
14	0/537	25/1	یمن
15	0/485	32/3	پاکستان
16	0/222	50/9	افغانستان

جدول 11- درآمد کمتر از 1/25 دلار در روز (PPP)

سال 2005-2007		کشورهای خاورمیانه
رتبه	درصد	
1	22/6(2006)	پاکستان
2	17/5(2005)	یمن
3	4(2007)	عراق
4	2/7(2005)	ترکیه
5	2(2005)	مصر
6	1/5(2005)	ایران
7	0/4(2006)	اردن

شاخص جنسیت¹

شاخص توسعه انسانی تدوین شده است. بر اساس این شاخص، برخی مؤلفه‌های توسعه انسانی از نظر تفاوت‌های جنسیتی ارزیابی شده است. عمده‌ترین معرف‌های شاخص

شاخص جنسیت، از شاخص‌هایی است که با هدف تعدیل

¹ Gender Indicator

نشان می‌دهد. کشورهای قطر، پاکستان و امارات به ترتیب بالاترین نرخ رشد را در سال 2009 نسبت به سال 2005 از نظر افزایش سهم زنان در نیروی کار داشته‌اند و در مقابل سهم زنان در کشورهای بحرین و مصر کاهش یافته است. به طور کلی، می‌توان گفت که افزایش یا کاهش مشارکت زنان در نیروی کار در فاصله 2005 تا 2009 زیاد چشمگیر نیست. سهم زنان در نیروی کار در سال 2005 تنها در کشور کویت بیشتر از 50 درصد بوده است و در سال 2009 همراه با کویت، کشور قطر نیز سهم زنان را نسبت به مردان در نیروی کار به 50 درصد رسانده است. عراق، پاکستان، سوریه و عربستان نیز به ترتیب پایین‌ترین درصد مشارکت زنان در 2009 را دارند. در ایران نرخ رشد مشارکت زنان در نیروی کار در 2009 نسبت به 2005 بسیار ناچیز و در حدود 0/02 درصد بوده است. در هر دو سال، سهم زنان به مردان تقریباً 40 درصد است. ایران هم در 2005 و هم 2009 رتبه چهارم را بعد از کشورهای کویت، قطر و امارات در بین 16 کشور خاورمیانه داشته است.

نسبت زنان به مردان در مشارکت پارلمانی³

مشارکت زنان در پارلمان در کنار شاخص‌هایی چون آموزش، اشتغال و درآمد از جمله شاخص‌های توسعه مبتنی بر جنسیت است. برابری زنان و مردان از نظر این شاخص‌ها بیانگر برابری جنسیتی و برتری مردان نشان‌دهنده وجود ارزش‌های پدرسالاری یا مردسالاری و به عبارتی نابرابری و تبعیض جنسیتی است. جدول 14 میزان مشارکت زنان نسبت به مردان در پارلمان را به طور مقایسه‌ای برای کشورهای خاورمیانه در سال 2005 و 2011 نشان می‌دهد. بر اساس داده‌ها، کشورهای عراق، امارات و بحرین به ترتیب بیشترین نرخ رشد را از نظر مشارکت زنان در پارلمان در 2011 نسبت به 2005 داشته‌اند. در مقابل نرخ رشد کشورهای لبنان، ایران و مصر منفی بوده؛ یعنی مشارکت زنان کاهش یافته است. از نظر مقایسه‌ای، در سال 2005 کشورهای افغانستان

جنسیت عبارتند از: "نسبت آموزش متوسطه زنان به مردان"؛ سهم زنان در نیروی کار نسبت به مردان؛ نسبت زنان در پارلمان به مردان؛ "نرخ باروری زنان 15-19 ساله"؛ و "نرخ مرگ و میر مادران در هر تولد زنده". اگر سهم یا نسبت زنان در سه معرف نخست نسبت به مردان برابر یا نزدیک باشد و همچنین، اگر نرخ باروری زنان 15-19 ساله و مرگ و میر مادران کمتر باشد، نابرابری جنسیتی کمتر است و بالعکس. در اینجا صرف سه معرف نخست گزارش می‌شوند.

جمعیت دارای حداقل آموزش متوسطه (نسبت زنان به مردان)¹

این معرف نسبت زنان به مردان از نظر داشتن حداقل آموزش متوسطه را نشان می‌دهد. داده‌های جدول 12 این نسبت را در سال‌های 2005 و 2010 برای 14 کشور منطقه نشان می‌دهد. از نظر نرخ رشد در سال 2010 نسبت به 2005 کشور سوریه بالاترین رشد را داشته، ایران در رتبه دوم قرار دارد. رشد کشور افغانستان و همچنین، امارات در سال 2010 منفی بوده و به عبارتی کمتر شده است. با وجود این، در کشور امارات و همچنین، کشورهای قطر و کویت در سال 2005 آموزش متوسطه در بین زنان بیشتر از مردان بوده است. ایران در سال 2010 نسبت به 2005 در این شاخص تقریباً 7٪ رشد داشته است، با وجود این، رتبه ایران در 2010 نسبت به 2005 تغییری نکرده و ایران در بین 14 کشور رتبه نهم را داراست. براساس داده‌ها، در ایران نسبت آموزش متوسطه زنان به مردان در 2005 برابر 0/61 و در 2010 برابر 0/68 بوده است.

نرخ مشارکت نیروی کار (نسبت سهم زنان به مردان)²

معرف دوم شاخص جنسیت، نرخ مشارکت زنان در نیروی کار نسبت به زنان است. جدول 13 داده‌های مربوط به این شاخص را برای کشورهای منطقه در سال 2005 و 2009

¹ Population with at least secondary education (Ratio of female to male rates)

² Labour force participation rate, female-male ratio (Ratio of female to male shares)

³ Shares in parliament, female-male ratio

کشور خاورمیانه به دست می‌آورد. سهم زنان در پارلمان ایران در 2005 تقریباً 04/ بوده است و این سهم در 2011 به 03/ کاهش می‌یابد. از این رو، نرخ رشد ایران منفی شده و رتبه ایران از 9 در سال 2005 به رتبه 15 در 2011 سقوط می‌کند.

(35/، پاکستان (26/ و سوریه (14/ به ترتیب بیشترین سهم مشارکت زنان در پارلمان را به خود اختصاص داده‌اند. در 2011 نیز کشور افغانستان رتبه اول را دارا بوده است و در کشور عراق که در 2005 سهم زنان صفر بوده است، در 2011 این سهم به 34/ می‌رسد و رتبه دوم را در بین 16

نرخ رشد 2005 تا 2010		سال 2010		سال 2005		کشورهای خاورمیانه
رتبه	نرخ رشد	رتبه	نسبت زنان به مردان (درصد)	رتبه	نسبت زنان به مردان (درصد)	
1	0/103	3	1/025	4	0/922	سوریه
2	0/069	9	0/682	9	0/613	ایران
3	0/064	13	0/311	14	0/247	یکم
4	0/061	6	0/868	6	0/807	عربستان
5	0/058	8	0/732	8	0/647	مصر
6	0/054	12	0/502	12	0/448	پاکستان
7	0/051	5	0/926	5	0/875	بحرین
8	0/045	2	1/136	2	1/091	قطر
9	0/042	1	1/189	1	1/147	کویت
10	0/041	10	0/58	10	0/539	ترکیه
11	0/035	7	0/769	7	0/734	اردن
12	0/013	11	0/515	11	0/502	عراق
13	-0/016	4	0/995	3	1/011	امارات
14	-0/104	14	0/171	13	0/275	افغانستان
						لبنان
						عمان

جدول 12 - جمعیت دارای حداقل آموزش متوسطه (نسبت زنان به مردان)

نرخ رشد 2005 تا 2009		سال 2009		سال 2005		کشورهای خاورمیانه
رتبه	نرخ رشد	رتبه	نسبت زنان به مردان (درصد)	رتبه	نسبت زنان به مردان (درصد)	
1	0/041	2	0/537	2	0/496	قطر
2	0/027	15	0/256	15	0/229	پاکستان
3	0/024	3	0/454	3	0/43	امارات
4	0/022	4	0/437	4	0/415	ایران
5	0/019	13	0/266	14	0/247	عربستان
6	0/017	9	0/315	10	0/298	اردن
7	0/017	12	0/271	12	0/254	یمن
8	0/014	10	0/312	11	0/298	لبنان
9	0/013	5	0/392	6	0/379	افغانستان
10	0/013	8	0/33	8	0/317	عمان
11	0/012	14	0/265	13	0/253	سوریه
12	0/008	1	0/55	1	0/542	کویت
13	0/007	16	0/2	16	0/193	عراق
14	0	7	0/344	7	0/344	ترکیه
15	-0/004	6	0/381	5	0/385	بحرین
16	-0/014	11	0/297	9	0/311	مصر

جدول 13- نرخ مشارکت نیروی کار (نسبت مشارکت زنان به مردان)

نرخ رشد 2005 تا 2009		سال 2009		سال 2005		کشورهای خاورمیانه
رتبه	نرخ رشد	رتبه	نسبت زنان به مردان (درصد)	رتبه	نسبت زنان به مردان (درصد)	
1	0/337	2	0/337	16	0	عراق
2	0/289	3	0/29	13	0/001	امارات
3	0/095	5	0/176	5	0/081	بحرین
4	0/067	10	0/083	11	0/016	کویت
5	0/061	7	0/139	6	0/078	اردن
6	0/054	8	0/1	8	0/046	ترکیه
7	0/032	1	0/382	1	0/35	افغانستان
8	0/014	9	0/099	4	0/085	عمان
9	0/007	4	0/266	2	0/259	پاکستان
10	0/006	6	0/142	3	0/136	سوریه
11	0	15	0/001	14	0/001	عربستان
11	0	14	0/007	12	0/007	یمن
11	0	16	0/001	15	0/001	قطر
14	-0/001	11	0/038	10	0/039	مصر
15	-0/015	13	0/028	9	0/043	ایران
16	-0/017	12	0/032	7	0/049	لبنان

جدول 14- مشارکت پارلمانی (سهم زنان به مردان)

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در چارچوب اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله (1384-1404)، که بر اساس آن باید ایران در مدت بیست سال به قدرت اول اقتصادی منطقه و توسعه‌یافته‌ترین کشور در بین کشورهای خاورمیانه تبدیل گردد، در مقاله حاضر کوشش شد تا تصویری از وضعیت اقتصادی - اجتماعی کنونی کشور در قالب شاخص توسعه انسانی و بعد از گذشت بیش از یک چهارم مدت زمان پیش‌بینی شده در سند چشم‌انداز ارائه شود. در این بررسی، روند تغییرات شاخص‌ها و مؤلفه‌های مختلف توسعه انسانی در دوره زمانی 2005 (سال شروع سند چشم‌انداز) و 2011 و به طور تطبیقی در بین 16 کشور خاورمیانه ارزیابی شده است.

روند شاخص توسعه انسانی کشورهای خاورمیانه از 2005 تا 2011 (جدول 15) نشان می‌دهد که ارزش شاخص توسعه انسانی ایران در سال 2005 نسبت به سال

2011 تقریباً 0/036 رشد داشته است و بعد از افغانستان، یمن و امارات متحده عربی در رتبه چهارم از نظر رشد ارزش شاخص قرار دارند؛ یعنی ارزش شاخص توسعه انسانی ایران در سال 2011 به 0/707 رسیده که جزو کشورهای با توسعه "متوسط" است. این در حالی است که به ترتیب امارات، قطر و بحرین با ارزش شاخص بالای 0/80 در زمره کشورهای با توسعه انسانی "بالا" طبقه‌بندی می‌شوند. رشد ارزش شاخص توسعه انسانی از 2005 تا 2011 باعث شده است تا "ایران" در بین 16 کشور منطقه از رتبه نهم در سال 2005 به رتبه هفتم در سال 2011 ارتقا یابد. در این دوره زمانی "بحرین" توانسته است خود را از کشوری با سطح توسعه انسانی متوسط، به کشوری با توسعه بالا برساند و "پاکستان" نیز توانسته است با ارتقای جایگاه خود از سطح پایین به سطح کشورهای با توسعه انسانی متوسط دست یابد.

به طوری که هنوز ایران نسبت به جایگاه مفروض در سند چشم‌انداز فاصله زیادی دارد و در بسیاری شاخص‌ها جایگاه ایران تغییری نکرده و ثابت مانده و در موارد معدودی به رتبه پائین سقوط کرده است.

روند شاخص کلی توسعه انسانی بیانگر رشد این شاخص و ارتقای جایگاه ایران است. با وجود این بررسی جزئیات این شاخص و مؤلفه‌های آن، نشان‌دهنده مسائل و موضوع‌هایی است که ضرورت تلاش‌ها و موفقیت‌های بیشتر را می‌طلبد؛

نرخ رشد 2005 تا 2011		سال 2011		سال 2005		کشورهای خاورمیانه
رتبه	نرخ رشد	رتبه	ارزش شاخص	رتبه	ارزش شاخص	
1	0/058	16	0/398	16	0/34	افغانستان
2	0/04	15	0/462	15	0/422	یمن
3	0/039	1	0/846	2	0/807	امارات
4	0/036	7	0/707	9	0/671	ایران
5	0/033	11	0/644	12	0/611	مصر
6	0/028	6	0/739	6	0/711	لبنان
7	0/028	9	0/699	10	0/671	ترکیه
8	0/025	10	0/698	8	0/673	اردن
9	0/024	14	0/504	14	0/48	پاکستان
10	0/024	4	0/77	5	0/746	عربستان
11	0/021	13	0/573	13	0/552	عراق
12	0/013	2	0/831	1	0/818	قطر
13	0/011	3	0/806	3	0/795	بحرین
14	0/011	8	0/705	7	0/694	عمان
15	0/011	12	0/632	11	0/621	سوریه
16	0/008	5	0/76	4	0/725	کویت

جدول 17- روند شاخص توسعه انسانی

"هزینه عمومی آموزش" ایران جایگاه نسبتاً خوبی در منطقه دارد (رتبه چهارم در بین 11 کشور)، اما در شاخص‌های دیگر هنوز فاصله ایران با رتبه‌های نخست بسیار زیاد است. از نظر شاخص "باسوادی بزرگسالان" ایران بالاترین رشد را داشته است. با وجود این، نرخ باسوادی در سال 2011 تقریباً 85 درصد است که در بین 13 کشور جایگاه هشتم را نصیب ایران کرده است. همچنین، در شاخص "نرخ ثبت نام ناخالص ترکیبی در مدارس" ایران با میانگین 70 درصد در بین 12 کشور رتبه هفتم را داراست.

از نظر نرخ رشد درآمد سرانه ایران رتبه هشتم را در بین 16 کشور داراست، اما از نظر میزان درآمد، رتبه ایران در سال 2011 نسبت به 2005 تغییری نکرده و جایگاه نهم را به

از نظر معرف‌های شاخص بهداشت وضعیت ایران چندان مطلوب نیست. اگرچه در شاخصی مانند "هزینه‌های بهداشتی بخش عمومی" ایران رتبه نسبتاً خوبی دارد و هم در 2005 و هم در 2009 رتبه چهارم را در منطقه کسب کرده است، اما در بقیه شاخص‌ها وضعیت مناسب نیست. در شاخص "مرگ و میر کودکان زیر 5 سال" ایران هم در 2005 و هم در 2009 رتبه دوازدهم را در بین 16 کشور داشته است. همچنین، اگرچه "امید به زندگی" در ایران از 71 به 73 افزایش یافته، اما در 2011 ایران هنوز در جایگاه دهم قرار داشته و با جایگاه کشور قطر (78 سال) به عنوان رتبه نخست فاصله زیادی دارد.

در مورد شاخص‌های آموزشی، در برخی مؤلفه‌ها مانند

بلوچستان»، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم، ش 36، ص 167-184.
روشه، گی. (1385). *تغییرات اجتماعی*، ترجمه: منصور وثوقی، تهران: نشر نی.

صادقی، حسین؛ عبدالمهی حققی، سولماز و عبدالله‌زاده، لیلا. (1386). «توسعه انسانی در ایران»، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، ش 24، ص 283-304.

عباسی‌نژاد، حسین و رفیعی‌امام، علینقی. (1385). «ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران»، *مجله تحقیقات اقتصادی*، ش 72، ص 31-54.

فیض‌زاده، علی. (1382). «بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های توسعه انسانی ایران و کشورهای همسایه»، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال سوم، ش 9، ص 13-25.

کلاتری، صمد و شیرینی، حامد. (1386). «برخی شاخص‌های اقتصادی - اجتماعی توسعه در میان کشورهای خاورمیانه و آسیای مرکزی»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش 243-244، ص 178-191.

موسوی‌خامنه، مرضیه؛ ودادهیر، ابوعلی و برزگر، نسرين. (1389). «توسعه انسانی مبتنی بر جنسیت و آموزش زنان (نتایج مطالعه‌ای بین کشوری)»، *زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، دوره 8، ش 4، ص 51-73.

Human Development Report. (1994) *UNDP*, New York oxford, university Press.

UNDP. (2011) *Technical Notes*, available at: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_TechNotes.pdf (20March 2013)

HDR. (2004) *Human Development Report*, Available at: <http://hdr.undp.org/reports/global/2004> 15May 2005

HDR. (2005) *Human Development Report*, Available at: <http://hdr.undp.org/reports/global/2005> 20March 2013

دست آورده است. درآمد سرانه ایران در 2011 تقریباً 10 هزار دلار آمریکا بوده است. این در حالی است که در آمد سرانه کشور قطر 107 هزار دلار است که در جایگاه نخست قرار دارد.

در شاخص نابرابری بر اساس "ضریب جینی"، ایران در خاورمیانه و در بین هفت کشور پس از قطر و ترکیه بالاترین سطح نابرابری را دارد که بیانگر توزیع ناعادلانه ثروت در کشور است و در شاخص "نابرابری مرتبط با امید به زندگی" نیز جایگاه ایران چندان مناسب نبوده و در بین 16 کشور منطقه رتبه 12 را دارد. 16.1 درصد از ارزش شاخص امید به زندگی در ایران در نتیجه نابرابری کاهش یافته است.

از نظر معرف‌های شاخص جنسیت، در دو شاخص "سهم زنان از نظر داشتن حداقل آموزش متوسطه" و "مشارکت زنان در نیروی کار" جایگاه ایران در سال 2010 نسبت به 2005 تغییری نکرده است. در شاخص نخست ایران جایگاه نهم و در شاخص دوم جایگاه چهارم را به دست آورده است، اما در معرف "سهم زنان در مشارکت پارلمانی" جایگاه ایران در 2010 نسبت به 2005 بسیار کاهش یافته و از رتبه نهم به رتبه سیزدهم سقوط کرده است.

منابع

آذر، عادل و غلامرضایی، داود. (1385). «رتبه‌بندی استان‌های کشور با رویکرد تحلیل پوششی داده‌ها (با به کارگیری شاخص‌های توسعه انسانی)»، فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال 8، ش 27، ص 153-174.

بختیاری، صادق؛ دهقانی‌زاده، مجید و حسین‌پور، سیدمجتبی. (1385). «بررسی جایگاه استان‌های کشور از منظر شاخص توسعه انسانی»، *مجله علمی - پژوهشی دانش و توسعه*، ش 19، ص 11-39.

دهم‌رده، نظر؛ اسفندیاری، مرضیه و رادنیا، مرجان. (1389). «ارزیابی شاخص توسعه انسانی در استان سیستان و

HDR. (2011) *Human Development Report*, Available
at: <http://hdr.undp.org/reports/global/2011>)
20 March 2013